

A háború és a baloldal

A háború gazdasági okai

Míg a politikatudomány a háborús késztetések mögötti ideológiai, politikai, gazdasági és akár pszichológiai motivációkat vizsgálja, a szocialista elmélet egyik legkiemelkedőbb teljesítménye az volt, hogy felismerte a kapcsolatot a kapitalizmus fejlődése és a háborúk terjedése között.

Az Első Internacionálé (1864–1872) vitái során az egyik vezető, César de Paepe fogalmazta meg a munkásmozgalom később klasszikussá vált álláspontját a kérdésről: a kapitalista termelés uralma alatt a háborúskodás elkerülhetetlen. A mai társadalomban nem uralkodók vagy más személyek ambíciói, hanem a domináns társadalmi-gazdasági modell idézi elő a háborút.¹ A szocialista mozgalom arra is rámutatott, hogy a társadalom mely szegmenseit sújtják legdurvábban a háború szörnyű következményei. Az Internacionálé 1868-as kongresszusán a küldöttek elfogadtak egy indítványt, amely a munkásokat felhívta „a háború végleges eltörlésére”² – mivel ők voltak azok, akik megfizették az uralkodó osztályok és az őket képviselő kormányzatok döntéseinek árát, gazdasági értelemben vagy a saját vérükkel, akár a győztesek, akár a vesztesek oldalán. A civilizációs lecke a munkásmozgalom számára abból a hitből fakadt, hogy minden háború „polgárháborúnak”³ tekinthető, véres összecsapásnak a munkások között, ami megfosztja őket a túléléshez szükséges alapvető eszközöktől. Tudatosan fel kellett lépniük a háború ellen, sztrájkjal és a sorozásnak való ellenszegüléssel. Az internacionalizmus így sarkalatos pontja lett a jövő társadalmának, amely a kapitalizmus végével és a polgári államok világgpiaci rivalizálásának megszűnésével felszámolta volna a háború mélyben meghúzódó fő okait.

A szocializmus előfutárai közül Claude Henri de Saint-Simon foglalt határozottan állást a háború és a társadalmi konfliktusok ellen, és mindkettőt az ipari termelés alapvető fejlődése előtt tornyosuló akadálynak tekintette. Karl Marx egyik írásában sem fejtette ki tö-

redékesen maradt és sokszor ellentmondásos nézeteit a háborúval kapcsolatban, és nem is fektetett le alapelveket arra nézve, hogy hogyan kellene viszonyulni ehhez a kérdéshez. Amikor választania kellett szembenálló felek között, az egyetlen következetes álláspontja a cári Oroszországgal szembeni ellenszenv volt; ezt az államot az ellenforradalom bástyájának és a munkásosztály emancipációja egyik fő akadályának tekintette. A *tőkében* (1867) az erőszakot gazdasági hajtóerőként írta le: „Az erőszak a bábája minden régi társadalomnak, amely új társadalommal terhes.”⁴ A háborúra azonban nem tekintett a társadalom gyors forradalmi átalakításának módjaként, és politikai tevékenysége egyik legfontosabb célja az volt, hogy meggyőzze a munkásokat a nemzetközi szolidaritás elvének fontosságáról. Friedrich Engels érvelését idézve: makacsul ellen kell állni az egyes országok propagandájának, ami külső ellenségekkel és a háború kitérésével riogat, és célja az osztályharc elkendőzése. A munkásmozgalom vezetőinek írt leveleiben Engels hangsúlyozta, mekkora ideológiai erővel bír a hazafiasság csapdája, és mennyire hátráltatják a proletárforradalmat a sovinizmus hullámai. Sőt, az *Anti-Dühringben* (1878), az egyre halálosabb fegyverek hatásának elemzése után kijelentette, hogy a szocializmus feladata „szétrobbantani a militarizmust és minden fennálló hadsereget”.⁵

A háború olyan fontos kérdés volt Engels számára, hogy egyik utolsó írását is ennek szentelte. A *Leszerelhet-e Európa?* című írásban (1893) megjegyezte, hogy az elmúlt 25 évben minden főbb hatalom igyekezett katonailag lekörözni riválisait a háborús készülődésben. Ez addig példátlan mértékű fegyvergyártáshoz vezetett, és közelebb hozta az öreg kontinenst „egy olyan pusztító háborúhoz, amelyet a világ még nem látott”.⁶ A *Kommunista kiáltvány* (1848) társszerzője szerint „a fennálló hadseregek rendszere olyan extrém méreteket öltött Európában, ami vagy gazdaságilag teszi tönkre a katonai kiadásokat viselő népet, vagy egy általános, népirtó háborúba torkollik”. Elemzésében Engels nem felejtette el kiemelni, hogy a fennálló hadseregeket legalább annyira belpolitikai, mint külső katonai célokra tartották fenn. Az volt a feladatuk, hogy „védelmet nyújtsanak, nem is annyira a külső, mint inkább a belső ellenség ellen”, mégpedig azért, hogy támogadják a proletárok és a munkások törekvéseit elnyomó erőket. Mivel a széles néptömegek mindenkinél többet viseltek a háborús költségekből adók és a hadsereg fenntartását célzó állami ellátás formájában, a munkásmozgalomnak küzdenie kell „a [katonai] szolgálat idejének nemzetközi megállapodások által szabályozott,

fokozatos csökkentéséért,” és a leszerelésért, ami az egyetlen valódi „garancia a békére”.⁷

Próba és összeomlás

Nem tellett sok időbe, és ez a békebeli elméleti vita a korszak legfontosabb politikai kérdésévé vált: a munkásmozgalomnak valós krízishelyzettel kellett szembenéznie, és képviselői kezdetben a háború minden formáját ellenezték. A párizsi kommünt megelőző 1870-es francia–porosz konfliktusban a szociáldemokrata képviselők, Wilhelm Liebknecht és August Bebel elítélték Bismarck Németországnak hódító törekvéseit, és a háborús hitelezés ellen szavaztak. Azon döntésük miatt, hogy „elutasítják a háború folytatásához szükséges kiadások biztosítását”,⁸ két év börtönbüntetésre ítélték őket árulásért, de ez az állásfoglalás egyben kijelölt egy alternatív utat a munkásosztály számára a krízis kezelésére.

Ahogy a fő európai hatalmak folytatták birodalmi expanziójukat, a Második Internacionálé (1889–1916) vitái idején a háború kérdése még nagyobb hangsúlyt kapott. Az alapító kongresszuson elfogadott határozat a békét nevezte meg „a munkások bármiféle emancipációja nélkülözhetetlen előfeltétele”-ként.⁹ A burzsoázia állítólagos békepartiságát kigúnyolták és „felfegyverzett békének” titulálták. 1895-ben Jean Jaurès, a Francia Szocialista Párt (SFIO) vezetője beszédet mondott a parlamentben, amelyben emlékezetes módon foglalta össze a baloldal aggodalmait: „Az önök erőszakos és kaotikus társadalma még akkor is magában hordozza a háborút, mint egy felhő a rejtőző vihart, amikor békét akar és látszólag nyugalomban van.”¹⁰

Ahogy a *Weltpolitik* – a birodalmi Németország agresszív törekvése a hatalma nemzetközi kiterjesztésére – megváltoztatta a geopolitikai helyzetet, az antimilitarista elvek mélyebb hatást gyakoroltak a munkásmozgalomra és a fegyveres konfliktusokkal kapcsolatos vitákra. A háborút már nem csak úgy tekintették, mint ami forradalmi lehetőségeket nyit és gyorsítja a rendszer szétesését (a baloldalnak ez az elképzelése Maximilien Robespierre azon gondolatáig nyúlik vissza, miszerint nincs „forradalom forradalom nélkül”); most veszélyforrásnak látták, ami szörnyű következményekkel, éhséggel, nyomorral és munkanélküliséggel jár a proletariátus számára, és így komoly kockázatot jelent a progresszív erőkre nézve. Ahogy Karl Kautsky fogalmazott *A szociális forradalom* című művében (1902),

a háború ezeket az erőket „a legsúlyosabb föladatak elé állítja, olyan föladatak elé, amelyek nem tartoznak lényegéhez és amelyek átmenetileg mégis majd minden eszközét és erejét igénybe vennék”,¹¹ és ez inkább távolabbíva teszi a végső győzelmet, mintsem hogy közelebb hozná.

A Második Internacionálé 1907-es stuttgarti kongresszusán elfogadott nyilatkozat *A militarizmusról és a nemzetközi konfliktusokról* megismételte azokat a fő alapelveket, amelyek a munkásmozgalom közös örökségévé váltak. Ezek között volt a háborús kiadások növelése elleni szavazás, az ellenézés a fennálló hadseregekkel szemben és egy, a népi milíciákra épülő rendszer előnyben részesítése, valamint nemzetközi döntőbíróságok felállításának támogatása a nemzetközi kapcsolatok békés rendezése érdekében. Ez kizárta az általános sztrájkot mint háborúellenes eszközt, amit Gustave Hervé javasolt, mivel a jelenlévők többsége ezt túl radikálisnak és túl leegyszerűsítő, fekete-fehér gondolkodásnak ítélte. A nyilatkozat Rosa Luxemburg, Lenin és Julij Martov kiegészítésével zárult, amely szerint „amennyiben háború törne ki [...], [a szocialisták] kötelessége közbelépni annak gyors befejezése érdekében, és minden erejükkel kihasználni a háború teremtette gazdasági és politikai válságot a tömegek fellázítására és ezáltal a tőkés osztály uralma megdöntésének felgyorsítására”.¹² Mivel ez az álláspont nem írt elő Németország Szociáldemokrata Pártja (SPD) számára semmiféle, a politikai irányvonalat érintő változást, a képviselők támogatták. Ez a kiegészítéssel ellátott szöveg volt az utolsó olyan, háborúval kapcsolatos dokumentum, ami a Második Internacionálé egyhangú támogatását élvezte.

A kapitalista államok egyre intenzívebb világgpiaci versengése és számos nemzetközi konfliktus kirobbanása még fenyegetőbbé tette az általános helyzetet. Jaurès *Az új hadsereg* című munkájának kiadása (1911) a korszak egy másik központi témája körül gerjesztett vitát: a védekező és a támadó háborúk közötti különbségekről és az utóbbival kapcsolatos attitűdről, ideértve azokat a helyzeteket is, amikor egy ország függetlensége kerül veszélybe. Jaurès számára a hadsereg egyetlen feladata, hogy megvédje a nemzetet bármilyen offenzív agressziótól vagy az olyan agresszortól, amely nem hajlandó elfogadni a vitás kérdések mediáción keresztüli megoldását. Minden olyan katonai akció, ami ebbe a kategóriába sorolható, számára legitimnek tekinthető. Luxemburg éleslátású kritikája ezzel az állásponttal kapcsolatban arra mutatott rá, hogy „az olyan történelmi jelenségek, mint a modern háború, nem mérhetőek az »igazságosság« mércé-

jével, vagy a védekezés és támadás papírra vetett sémája szerint”¹³ Véleménye szerint észben kell tartani, milyen nehéz eldönteni, hogy egy háború védekező vagy támadó-e, és hogy az állam, amelyik elindította, tudatosan döntött-e a támadás felől, vagy az ellenséges ország hadicsele kényszerítette rá. Ezért úgy vélte, ezt a megkülönböztetést el kell vetni, és azzal bírálta Jaurès elképzelését a „felfegyverzett nemzetről”, hogy ez végül csak a társadalom amúgy is növekvő militarizálását segíti elő.

Ahogy múltak az évek, a Második Internacionálé béke iránti elkélezettségé egyre csökkent. A felfegyverzéssel és a háborús előkészületekkel szembeni tiltakozás lanyhult, és az SPD egyre mérsékeltebb, jogászkodó szárnya a hadi hitelekhez – sőt, akár a gyarmati expanzióhoz – nyújtott támogatást arra akarta felhasználni, hogy ennek fejében nagyobb politikai szabadságjogoknak szerezzen érvényt Németországban. Befolyásos vezetők és élvonalbeli teoretikusok – mint Gustav Noske, Henry Hyndman és Antonio Labriola – jutottak elsőként erre az álláspontra. Később a német és francia szociáldemokraták, a brit munkáspárt többsége, és más európai reformisták is az első világháború támogatóivá léptek elő; ennek természetesen katasztrofális következményei lettek. Azzal az elképzeléssel, hogy „a haladás jótéteményeit” ne csak a tőkésék élvezzék, a munkásmozgalom osztozni kezdett az uralkodó osztályok terjeszkedési politikájában, és elárasztotta a nacionalista ideológia. A Második Internacionálé teljesen tehetetlennek bizonyult a háborúval szemben, és kudarcot vallott az egyik legfontosabb célja, a béke megőrzése tekintetében.

Lenin és a zimmerwaldi konferencia (1915) más delegáltjai – köztük Lev Trockij, aki a nyilatkozat végleges verzióját kidolgozta – megjósolták, hogy „a háborús kiadások évtizedekre elszívják a népek legkiválóbb erejét, aláássák a társadalmi fejlődést és hátráltatják a haladást”. Véleményük szerint a háborúban megmutatkozott „a modern kapitalizmus lecsupaszított formája, amely összeegyeztethetlenné vált nem csupán a munkásosztály érdekeivel [...] de a közös emberi létezés legalapvetőbb feltételeivel is”¹⁴ Ezt a figyelmeztetést a munkásmozgalomnak csak egy kisebbsége hallotta meg, akárcsak a kienthali konferencián (1916) az európai munkásság felé megfogalmazott felhívást: „A kormányaitok és ezek újságjai azt mondják nektek, hogy a háborút a militarizmus legyőzése érdekében folytatni kell. Így titeket jelölnek ki áldozatnak, és ördögi körbe zárnak benneteket.” A stuttgarti kongresszus nemzetközi döntőbíróságok felállítására felhívó álláspontjával szakítva a kienthali konferencia végső dokumen-

tuma kijelentette, hogy „a burzsoá pacifizmus illúziója”¹⁵ nem fogja megtörni a háború spirálját, hanem hozzájárul a fennálló társadalmi és gazdasági rend megőrzéséhez. A jövőbeli katonai konfliktusok megelőzésének egyetlen lehetséges módja, ha a néptömegek magukhoz ragadják a politikai hatalmat és megdöntik a tőkés tulajdont.

Rosa Luxemburg és Lenin volt a háború két legelső ellenzője. Luxemburg kiterjesztette a baloldal elméleti alapvetését és rámutatott, hogy a militarizmus az állam legfontosabb tartóoszlopa. A kommunista vezetők között is kiemelkedő meggyőződéssel és hatékonysággal érvelt amellett, hogy a „háború a háború ellen” szlogennek kell „a munkásosztályi politika sarokkövévé” válnia. Ahogy *A szociáldemokrácia válsága* (1916) című munkájában írta, amely *Júniusi pamflet* címen is ismert, a Második Internacionálé összeomlott, mert kudarcot vallott abban, hogy „közös taktikát és cselekvést kezdeményezzen minden ország proletárjai között”. Onnantól kezdve a proletariátus „fő célja” „az imperializmus elleni harc és a háborúk megelőzése” lehet, „békében és háborúban egyaránt”.¹⁶

Lenin a *Szocializmus és háború* (1915) című munkájának és számos más, az első világháború alatt írt művének legnagyobb érdeme az volt, hogy felvetett két alapvető problémát. Az első a „történelemhamisítás” kérdése, amennyiben a burzsoázia megpróbált „progresszív nemzeti felszabadításként”¹⁷ keretezni egy tényleges „rablőháborút”, amelynek valódi célja a kapitalizmus egyenlőtlenségeinek növelése és annak eldöntése volt, hogy melyik hadviselő fél nyomja el a legtöbb idegen népet. A második felvetett probléma az volt, hogy a társadalmi reformok hívei – vagy ahogy Lenin nevezte őket, a „szociálszoviniszta”¹⁸ – egymásnak ellentmondó dolgokat mostak össze: végső soron elfogadták a háború indoklására felhozott érveket annak ellenére, hogy magát a háborút a Második Internacionálé elfogadott nyilatkozata „bűnös” cselekedetnek minősítette. A „haza védelméről” harsogó szövegek csak elleplezték egyes hatalmak önkényesen formált jogát „a gyarmatok kirablására és más népek elnyomására”. A háborúkat nem „a nemzetek létét” megőrzendő, hanem az „imperialista burzsoázia” „privilegiumainak, hatalmának, rablásainak és erőszakos akcióinak védelmében” vívták,¹⁹ és azok a szocialisták, akik kapituláltak a patriotizmus előtt, az osztályharcot elcserélték „annak a profitnak a morzsáira, amit a nemzeti burzsoázia más országok kifosztása által szerzett”. Ezért Lenin támogatta a „védekező háborúkat” – nem az európai országok nemzeteinek védelmét, ahogyan Jaurès értette, hanem az „elnyomott és alávetett népek” „igazságos háborúit”,

akiket „a nagy rabszolgatartó hatalmak” „kiraboltak és megfosztottak a jogaiktól”.²⁰ Ennek a pamfletnek a leghíresebb állítása – miszerint a forradalmároknak arra kell törekedniük, hogy „az imperialista háborút polgárháborúba fordítsák”²¹ – azt jelentette, hogy akik valóban „hosszantartó, demokratikus békét” akarnak, azoknak „polgárháborút kell viselniük a kormányuk és a burzsoázia ellen”.²² A történelem később megmutatta, hogy Lenin meggyőződése, miszerint a háború idején folyamatosan vívott osztályharc „elkerülhetetlenül” forradalmi érzületet kelt a tömegekben, téves volt.

Demarkációs vonalak

Az első világháború nemcsak a Második Internacionálét, de az anarchista mozgalmat is megosztotta. A konfliktus kitörése után nem sokkal megjelentetett cikkében Kropotkin azt írta, „minden embernek, akinek fontos az emberiség haladásának eszméje, feladata Nyugat-Európa német inváziójának megállítása”.²³ Ez az állítás – amelyet sokan úgy értelmeztek, hogy Kropotkin sutba dobta egész életében vallott elveit – valójában a „háború elleni általános sztrájk” a tömegek körében visszhangtalanul maradt szlogenjének meghaladására buzdított, hogy elkerülhető legyen az európai politika általános visszafejlődése, ami a németek győzelme esetén bekövetkezett volna. Kropotkin úgy vélte, ha az antimilitaristák tétlenek maradnak, közvetett módon hozzájárulnak a hódítók megszállási tervéhez, és az így létrejövő akadályokat csak még nehezebben tudják majd legyőzni a szociális forradalomért küzdők.

Kropotkinnak írt válaszában az olasz anarchista, Errico Malatesta azzal érvelt, hogy – bár ő nem volt pacifista és legitimnek tartotta a felszabadító háborút – a világháború nem „az általános jóért, a demokrácia közös ellensége ellen” folytatott harc, ahogyan a burzsoá propaganda állította, hanem egy újabb példája a munkásosztály uralkodó osztály általi leigázásának. Tisztában volt vele, hogy „a német győzelem biztosan a militarizmus diadalát hirdetné, de a Szövetségesek győzelme Európa és Ázsia orosz–brit uralmát eredményezi”.²⁴

A *Tizenhatok kiáltványában* (1916) Kropotkin fenntartotta, hogy szükséges „ellenállni annak az agresszornak, aki minden, a felszabadulásba vetett hitünket lerombolja”²⁵: a Német Birodalommal szembenálló antant győzelme lenne a kisebb rossz és kevésbé ásná alá a létező szabadságjogokat. A másik oldalon Malatesta és az Anarchista

Internacionálé háborúellenes kiáltványának (1915) több más aláírója kijelentette: „Nem lehet különbséget tenni a védekező és a támadó háború között.” Sőt, hozzátették, hogy „egyik harcoló félnek sincs joga civilizáltnak nevezni magát, mint ahogyan egyikőjük sem állíthatja, hogy legitim önvédelmet tanúsít”.²⁶ Fenntartották azt a nézetet, hogy az első világháború csak egy újabb epizódja a tőkés és különféle imperialista hatalmak háborúinak, amelyeknek terhét a munkásosztály viseli. Malatesta, Emma Goldman, Ferdinand Nieuwenhuis és az anarchista mozgalom nagy többsége meg volt róla győződve, hogy a polgári kormányok támogatása megbocsáthatatlan hiba. Ehelyett mindenféle feltételezés és ellenvetés nélkül ragaszkodtak a jelszóhoz, miszerint „egyetlen embert és egyetlen fillért sem adunk a háborúra”, és még a háborús törekvések közvetett támogatásától is mereven elzárták.

A háborúhoz való viszonyulás a feminista mozgalomban is vitákat generált. Az a tény, hogy a nőknek olyan munkakörökben kellett helyettesíteniük a besorozott férfiakat, amelyek sokáig a férfiak monopóliumának számítottak – ráadásul sokkal alacsonyabb bérért és brutálisan kizsákmányolva –, elősegítette a sovinszta ideológia terjedését az akkor indult szüfrazsett mozgalom jelentős részében. Néhány vezetőjük odáig merészkedett, hogy a nők fegyveres szolgálatát lehetővé tevő törvényekért szólalt fel. A korszak fő női kommunista vezetőinek egyik legfontosabb vívmánya a kormányok képmutatásának leleplezése volt: azzal a felkiáltással, hogy az ellenség már a kapuk előtt toporog, a háborút az alapvető társadalmi reformok visszafordítására használták fel. Clara Zetkin, Alexandra Kollontai, Sylvia Pankhurst és természetesen Rosa Luxemburg rátermett és éleslátó módon mutatta meg a következő generációknak, hogy a militarizmus elleni harc a patriarchátus elleni küzdelem elengedhetetlen velejárója. A háború elutasítása később a Nemzetközi Nőnap fontos része lett, és a háborús kiadások elleni tiltakozás minden új konfliktus kitörésekor kiemelt szerepet kapott a nemzetközi feminista mozgalom számos platformján.

A cél nem szentesíti az eszközt, és a rossz eszköz árt a célnak

A forradalmárok és a reformpártiak közötti komoly törés, ami a Szovjetunió megszületése és az ideológiai dogmatizmus 1920-as, 30-as évekre jellemző eluralkodása után stratégiai szakadékká mélyült, kizárta, hogy a Kommunista Internacionálé (1919–1943) és az

európai szocialista és szociáldemokrata pártok között antimilitarista szövetség jöhessen létre. A Munkás- és Szocialista Internacionálét (1923–1940) alkotó pártok a kommunisták szemében minden hitelüket elvesztették, mivel támogatták a háborút. Lenin „az imperialista háborút polgárháborúvá fordító” koncepciójára Moszkvában még mindig vevők voltak: az ottani vezető politikusok és teoretikusok elkerülhetetlennek hitték egy „új 1914” bekövetkeztét. A vita mindkét oldalon inkább arról zajlott, hogy mi a teendő egy újabb háború esetén, semmint arról, miként lehetne megelőzni azt. A jelszavak és elvi nyilatkozatok szinte köszönőviszonyban sem voltak azzal, aminek bekövetkezésére számítani lehetett, és ami később politikai akciók kiindulópontjaként szolgált. Nyikolaj Buharin, a „békeharc” jelszavának propagálója egyike volt a kommunista táboron belüli kritikus hangoknak, és az orosz vezetők között ő volt leginkább meggyőződve róla, hogy „[a békeharc] a jelenkor egyik legfontosabb kérdése”. A másik ilyen hang Georgi Dimitrové volt, aki azzal érvelt, hogy nem minden nagyhatalom felelős azonos mértékben a háborús fenyegetésért; ő az ezen fenyegetéssel szembeni széles népfront felállítása érdekében támogatta volna a reformista pártokkal való kiegyezést. Mindkét nézet élesen eltért a szovjet ortodoxiától, ami ahelyett, hogy újraértékelte volna az elméleti alapvetést, csak azt ismételte, hogy a háború veszélye egyenlően és különbségtétel nélkül bele van kódolva minden imperialista hatalomba.

Mao Ce-tung véleménye a kérdéstről merőben más volt. A japán invázió elleni felszabadító mozgalom vezetőjeként azt írta *Az elhúzódo háború* (1938) című munkájában, hogy az „igazságos háborúk”²⁷ – amelyekben a kommunistáknak aktívan részt kell venniük – „hatalmas erőt képviselnek, ami sok mindent átalakíthat vagy megtisztíthatja az utat az átalakulás előtt”.²⁸ A Mao által javasolt stratégia ezért az volt, hogy „igazságos háború révén szálljunk szembe az igazságtalan háborúval”,²⁹ és „folytassuk a háborút addig, amíg politikai célját el nem éri”. A „forradalmi háború mindenhatóságáról” szóló érvek újra megjelennek *A háború és a stratégia problémái* című írásban is (1938), ahol Mao így érvel: „az egész világot csak fegyverek által lehet megváltoztatni”,³⁰ és „a forradalom központi feladata és legmagasabb formája a hatalom megragadása fegyveres erővel, a probléma megoldása háború által”.³¹

Európában a náci-fasiszta egységfront mind otthon, mind külföldön eszkalálódó erőszakhulláma, illetve a második világháború kitörése egy még perverzebb és szörnyűbb scenárióhoz vezetett,

mint amilyen az 1914 és 1918 között dúló háború volt. Hitler csapatai 1941-ben megtámadták a Szovjetuniót, és a nácizmus vereségével végződő Nagy Honvédő Háború az orosz-szovjet nemzeti egység olyan központi elemévé vált, ami túlélte a berlini fal leomlását, és a mai napig fennmaradt.

A második világháború után a világ két blokkra szakadt, és Sztálin azt vallotta, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom fő feladata a Szovjetunió védelme. Ennek a politikának lényegi tartóoszlopa volt a nyolc országból (Jugoszlávia kiválása után hétből) álló pufferzóna kialakítása Kelet-Európában. Ugyanebben az időszakban a Truman-doktrína jelezte egy új típusú konfliktus, a hidegháború kezdetét. A görögországi antikommunista erőket is támogató Marshall-terven (1948) és a NATO megalapításán (1949) keresztül az Egyesült Államok hozzájárult a progresszív erők nyugat-európai visszaszorításához, amire a Szovjetunió a Varsói Szerződéssel válaszolt (1955). Ez a szembenállás hatalmas fegyverkezési versenyhez vezetett, ami Hirosima és Nagaszaki frissen élő emléke ellenére is magával vonta az egyre szaporodó nukleáris kísérleteket.

1961-től kezdve, Nyikita Hruscsov vezetése alatt új politikai kurzus bontakozott ki a Szovjetunióban, amit a „békés egymás mellett élés” politikájaként ismerünk. Ez a fordulat, ami a beavatkozástól való tartózkodást, a nemzetek szuverenitásának elismerését és a kapitalista országokkal folytatott gazdasági együttműködést helyezte előtérbe, a harmadik világháború veszélyének (ami az 1962-es kubai rakéta-válság kapcsán valós fenyegetésnek bizonyult) elhárítását célozta, és alátámasztani igyekezett azt a nézetet, hogy a háború elkerülhető. Azonban ez a konstruktív együttműködés csak az Egyesült Államok irányában működött, a „létező szocializmus” országai felé nem. 1956-ban a Szovjetunió már levert egy felkelést Magyarországon, és ezt a katonai beavatkozást Nyugat-Európa kommunista pártjai nem ítélték el, hanem a szocialista blokk védelmére hivatkozva jogosnak tekintették. Palmiro Togliatti, az Olasz Kommunista Párt főtitkára pl. kijelentette: „a saját táborunkat támogatjuk még akkor is, ha hibát követ el.”³² A legtöbben, akik osztották ezt a nézetet, később keserűen megbánták, amikor rádöbbenek a szovjet beavatkozások romboló hatására.

Hasonló események játszódtak le a békés egymás mellett élés éveiben is: 1968-ban, Csehszlovákiában. A Prágai Tavasz idején, a demokratizálásra és gazdasági decentralizációra irányuló követelésekkel szembeesülve a Szovjetunió Kommunista Pártjának Politbúroja egyhangúlag úgy döntött, hogy egymillió katonát és több ezer tankot

küld a térségbe. A Lengyel Egyesült Munkáspárt 1968-as kongresszusán Leonid Brezsnyev azzal magyarázta az akciót, hogy a Varsói Szerződés országainak „szuverenitása korlátozott”: „Amikor a szocializmussal ellenséges erők megpróbálják néhány szocialista ország fejlődését a kapitalizmus irányába fordítani, ez nem csak a szóban forgó ország számára jelent problémát, hanem közös gondja és problémája minden szocialista országnak.” Ezen antidemokratikus logika szerint a szovjet vezetők önkényes döntésén múltott annak megítélése, hogy mi számít „szocializmusnak” és mi nem. Ezúttal a baloldali kritikusok nyíltabban felszóltak és a többséget képviselték. Bár a szovjet akciót nemcsak az újbaloldali mozgalmak, hanem a kommunista pártok nagy része, köztük a Kínai Kommunista Párt is elítélte, az oroszok nem visszakoztak, hanem végigvitték az általuk „normalizálásnak” nevezett folyamatot. A Szovjetunió továbbra is katonai költségekre irányozta elő gazdasági forrásai jelentős részét, és ez tovább erősítette az autoriter kultúra térnyerését a társadalomban. Így a Szovjetunió örökre elveszítette a vietnámi háború elleni különleges mobilizálás miatt egyre növekvő békemozgalom jóindulatát.

Afganisztán szovjet inváziója volt a nyitánya a következő évtized legfontosabb háborúinak. 1979-ben a Szovjet Hadsereg újra Moszkva külpolitikájának lényegi eszköze lett, amely politika továbbra is azt hirdette, joga van beavatkozni a saját „biztonsági zónájának” tekintett térségben. A szerencsétlen döntés eredménye egy több mint tíz évig elhúzódó, katasztrófális akció lett, ami rengeteg emberáldozatot követelt és több millió menekültet indított útnak. Ezúttal a nemzetközi kommunista mozgalom sokkal inkább szót emelt, mint Magyarország és Csehszlovákia szovjet inváziója idején. Ez a háború még nyilvánvalóbbá tette a nemzetközi közvélemény számára azt a hatalmas szakadékot, ami a „létező szocializmus” és a békén és antimilitarizmuson alapuló politikai alternatíva között tátongott.

Általában véve ezek a katonai intervenciók nemcsak az általános lefegyverzés ellen hatottak, de hiteltelenítették és globálisan gyengítették is a szocializmust. A Szovjetunió egyre inkább birodalomként viselkedett, és cselekedeteiben nem különbözött az Egyesült Államoktól, amely a hidegháború kezdetétől fogva többé-kevésbé titokban játszott közre puccsokban és demokratikusan megválasztott kormányok megdöntésében több mint húsz országban világszerte. Végül az 1977–1979 közötti „szocialista háborúk” Kambodzsa és Vietnám, illetve Kína és Vietnám között – ráadásul a kínai–szovjet konfliktus közepette – végképp hiteltelenítették a „marxista-leninista” ideológia

(ami már nagyon távol állt a Marx és Engels által lefektetett alapvetésektől) azon érvelését, miszerint a háborúkat kizárólag a kapitalizmus gazdasági kiegyensúlyozatlanságának számlájára lehet írni.

Baloldalinak lenni annyi, mint háborúellenesnek lenni

A hidegháború vége nem csökkentette a más országok ügyeibe való beavatkozások számát, és nem is növelte a népek abbéli szabadságát, hogy megválasszák azt a politikai rendszert, amiben élnek. Az USA által az elmúlt 25 évben vívott számtalan háború – azok is, amiket ENSZ-felhatalmazás nélkül, abszurd módon „humanitáriusnak” bélyegezve indított –, és az újfajta konfliktusok, a törvénytelen szankciók, a politikán, gazdaságon és médián keresztüli befolyásolás azt jelzi, hogy a világ két szuperhatalom közötti bipoláris megosztottságát nem a szabadság és a haladás kora váltotta fel, ahogyan az „új világrendről” szóló neoliberais mantra állítja. Ebben az összefüggésben több, egykor baloldali értékeket valló politikai erő bekapcsolódott a háborúskodásba: Koszovótól Irakig és Afganisztánig – hogy csak a NATO által a berlini fal leomlása óta vívott legfontosabb háborúkat említsük – ezek az erők minden alkalommal támogatták a fegyveres intervenciót, és egyre nehezebb lett megkülönböztetni őket a jobboldaltól.

Az orosz–ukrán háború újra szembesítette a baloldalt azzal a dilemmával, hogy hogyan reagáljon, amikor egy ország szuverenitása kerül veszélybe. Venezuela kormánya hibát követett el azzal, hogy nem ítélte el az ukrajnai orosz inváziót, és ez hitelteleníti a jövőre nézve az USA agresszióját elítélő nyilatkozatait. Igaz ugyan, hogy – mint azt Marx írta Lassalle-nak 1860-ban – „a külpolitikában kevés nyereséget hoz olyan jelszavak hangoztatása, mint »reakciós« és »forradalmár«, mivel ami „szubjektíven reakciós, az objektívan forradalminak [bizonyulhat] a külpolitikában”, de a baloldal erőinek meg kellett volna tanulniuk a 20. század történetéből, hogy „az ellenség ellenségével”³³ kötött szövetségek sokszor kontraproduktív megállapodásokhoz vezetnek, főleg amikor a progresszív oldal politikailag gyenge, elméletei zavarosak, és nincs mögötte tömegtámogatás – mint manapság.

Lenin *A szocialista forradalom és a nemzetek önrendelkezési joga* című művében így érvelt: „Annak a ténynek, hogy a nemzeti függetlenségért az egyik imperialista hatalom ellen vívott harcot egy másik »nagy hatalom« bizonyos feltételekkel felhasználhatja saját,

hasonlóképpen imperialista törekvéseinek érdekében, nem kell latba esnie ahhoz, hogy a szociáldemokrácia lemondjon a nemzetek önrendelkezési jogának elismeréséről.”³⁴ A baloldal erői a geopolitikai érdekeken és a szokásos intrikákon túl is támogatták történelmileg a nemzeti önrendelkezés elvét, és védelmükbe vették az egyes államok jogát arra, hogy a népesség kinyilvánított véleménye alapján megszabják saját határaikat. A baloldal ellenezte a háborúkat és az annexiókat, mert tudta, hogy ezek drámai konfliktusokhoz vezetnek a győztes nép munkásai és a leigázott nép munkásai között, és megteremtik annak feltételeit, hogy az utóbbiak a saját burzsoáziájukkal egyetértve ellenségnek tekintsék az előbbieket. Az *önrendelkezésről szóló vita eredményei* című műben (1916) Lenin azt írja: „Ha a szocialista forradalom győzne Petrográdban, Berlinben és Varsóban, a lengyel szocialista kormányzat, akárcsak az orosz és német szocialista kormányok, elutasítaná pl. az ukránok »erőszakos visszatartását« a lengyel állam határain belül.”³⁵ Akkor miért gondolnánk, hogy bármi más vonatkozna a Vlagyimir Putyin által vezetett kormányzatra?

Másrészt a baloldalon túl sokan engedtek a kísértésnek, hogy – közvetlenül vagy közvetve – csatlakozzanak a hadviselő felekhez, és ezzel egy új *union sacrée*-t hozzanak létre (ez a kifejezés 1914-ben született annak üdvözléseként, hogy a francia baloldal erői az első világháború kitörésekor úgy döntöttek, támogatják a kormány háborús döntéseit). Egy ilyen álláspont ma egyre inkább az atlantizmus és a pacifizmus közötti különbségtétel elmosódását szolgálja. A történelem tanúbizonysága szerint, amikor a progresszív erők nem ellenzik a háborút, elveszítik létjogosultságuk egy lényeges részét, és végül magukévá teszik az ellenkező tábor ideológiáját. Ez történik, amikor a baloldali pártok a kormányban való jelenlétüket teszik politikai tevékenységük alapvető mércéjévé – ahogy az olasz kommunisták tették a NATO koszovói és afganisztáni beavatkozásának támogatásával, vagy teszi az Unidas Podemos mai többsége, amikor csatlakozik a spanyol parlamentnek az ukrán hadsereg számára való fegyverküldés mellett érvelő egyhangú kórusához. Az ilyen alantas magatartásért a múltban már sokszor büntetés járt, többek között a választásokon.

A bonapartizmus nem demokrácia

Az 1850-es években Marx kitűnő cikksorozatát írt a krími háborúról, ami a mai napig érdekes és hasznos párhuzamokra világít rá.

A *Leleplezések a XVIII. század titkos diplomáciájáról* című munkában (1857) az Oroszországot egyesítő és ezzel az autokratikus rendszer alapjait lefektető 15. századi moszkvai nagyfejedelem kapcsán megjegyzi: „Csak ki kell cserélni néhány nevet és évszámot másra, és nyilvánvaló lesz, hogy III. Iván [...] és a mai Oroszország politikája nem egyszerűen hasonló, hanem egy és ugyanaz.”³⁶ A *New York Daily Tribune*-nek írt cikkében ugyanakkor az oroszellenes koalíciót ünneplő liberális demokraták ellenében azt írta: „Hiba lenne az Oroszország ellen vívott háborút a szabadság és a zsarnokság szembenállásaként jellemezni. Amellett, hogy ha így volna, akkor az volna a szabadság, amit III. Napóleon képvisel, az egész háború célja bevallottan [...] a bécsi megállapodások fenntartása – azoké a szerződéseké, amik megsemmisítik a népek szabadságát és függetlenségét.”³⁷ Ha kicseréljük III. Napóleon nevét az Egyesült Államokéra és a bécsi szerződéseket a NATO-ra, ezeket a megjegyzéseket akár ma is írhatták volna.

Azok, akik mind az orosz, mind az ukrán nacionalizmust és a NATO expanzióját is ellenzik, nem bizonytalanok politikailag és nem képviselnek zavaros elméleteket. Az elmúlt hetekben számos szakértő állt elő magyarázatokkal a konfliktus gyökereit illetően (ami semmilyen formában nem csökkenti az orosz invázió barbárságát), és az el nem köteleződés álláspontja a leghatékonyabb módja a háború mielőbbi és a legkevesebb áldozattal járó befejezésének. Itt nem arról van szó, hogy holmi absztrakt idealizmusba ragadt „széplelekként” viselkedjünk, akiket Hegel alkalmatlannak tekintett a földi ellentmondások valóságával való szembenézésre. Épp ellenkezőleg: a lényeg az, hogy realitást adjunk a háború kiterjedése elleni egyetlen igazi ellen-szernek. Vége-hossza nincs a további sorozást sürgető hangoknak, vagy azoknak, amelyek az *Európai Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselőjével egyetértve* úgy vélik, hogy Európa feladata ellátni Ukrajnát „a háborúhoz szükséges fegyverrel”.³⁸ Ezen álláspontok helyett szüntelen diplomáciai tevékenységre van szükség két ügyben: a deeszkalálódás és a független Ukrajna semlegessége kapcsán.

Bár az orosz lépéseket követően megnőtt a NATO támogatottsága, keményebben kell dolgoznunk annak érdekében, hogy a közvélemény ne a világ legnagyobb és legagresszívabb háborús gépezetét, vagyis a NATO-t tekintse megoldásnak a globális biztonság problémáira. Rá kell mutatni, hogy ez a szervezet veszélyes és hatástalan, illetve expanzióra és egypólusú dominanciára való törekvése csak tovább szítja a világban a háborúhoz vezető feszültséget.

Lenin a *Szocializmus és háború* című könyvének érvelése szerint a marxisták abban különböznek a pacifistáktól és az anarchistáktól, hogy „történelmileg (a marxi dialektikus materializmus szempontjából) szükségesnek tartják minden háború egyedi tanulmányozását”. Továbbá: „A történelem számos háborúja a minden háborút elkerülhetetlenül kísérő borzalmak, atrocitások, nyomorúság és szenvedés ellenére is haladó jellegű volt, azaz az emberiség fejlődésének javát szolgálta.”³⁹ Még ha ez igaz is volt a múltban, akkor is rövidlátó szemlélet lenne ezt a mai társadalmakra vonatkoztatni, ahol a tömegpusztító fegyverek száma egyre nő. A háborúknak – amiket ne tévesszünk össze a forradalmakkal – ritkán volt olyan demokratizáló hatása, mint amit a szocializmus teoretikusai reméltek. Sőt, gyakran a forradalom legrosszabb módozatának bizonyultak, mind az emberi életek, mind a termelőerők elkerülhetetlen pusztulása miatt. Ezt a leckét a mérsékelt baloldalnak sem szabad elfelejtenie.

A baloldal számára a háború nem lehet „a politika folytatása más eszközökkel”, hogy Clausewitz híres kijelentését idézzük. A valóságban a háború csupán a politika kudarcát igazolja. Ha a baloldal újra talpra akar állni, és képesnek akar mutatkozni arra, hogy a jelen feladatainak elvégzéséhez a történelemből merítsen erőt, akkor kitörhetetlenül fel kell írnia transzparenszre az „antimilitarizmus” és a „Nemet a háborúra!” jelszavakat.

Jegyzetek

- ¹ César de Paepe: *Strike Against War*. In Marcello Musto (szerk.): *Workers Unite! The International 150 Years Later*. New York, Bloomsbury, 2014 [1868]. 229.; César de Paepe: *On the True causes of War*. In Marcello Musto (szerk.): *Workers Unite! The International 150 Years Later*. New York, Bloomsbury, 2014 [1867]. 230–231.
- ² Lásd: Jacques Freymond (szerk.): *La première Internationale*. I. Geneva, Droz, 1962. 402.; Karl Marx: *Resolutions of the Brussels Congress*. In Marcello Musto (szerk.): *Workers Unite! The International 150 Years Later*. New York, Bloomsbury, 2014 [1868]. 92.: „szociális intézményeink és a politikai hatalom központosítása folyamatos okot ad a háborúra, amit csak az átfogó társadalmi reform tehet semmissé”. Az Első Internacionálé által a genovai békekonferencián 1867 szeptemberében prezentált szöveg szerint „ahhoz, hogy véget vessünk a háborúknak, nem elég leszámolnunk a hadsereggel, de a társadalom szervezését is olyan irányba kell elmozdítanunk, hogy a termelés egyre méltányosabban oszoljon meg”. Lásd: Freymond (1962): i. m. 234.
- ³ Jacques Freymond (szerk.): *La première Internationale*. I. Geneva, Droz, 1962. 403.; Marcello Musto: *Introduction*. In Marcello Musto (szerk.): *Workers Unite! The International 150 Years Later*. New York, Bloomsbury, 2014. 49.

- ⁴ Karl Marx: *Capital*. Vol. I. *MECW*, 35., 1996 [1867]. 739.
- ⁵ Friedrich Engels: *Anti-Dühring*. *MECW*, 25., 1987 [1878]. 158.
- ⁶ Friedrich Engels: *Can Europe Disarm?* *MECW*, 27., 1990 [1893]. 372.
- ⁷ Engels (1990): i. m. 371.
- ⁸ William E. Pelz (szerk.): *Wilhelm Liebknecht and German Social Democracy: A Documentary History*. Chicago, Haymarket Books, 2016. 50.
- ⁹ Raymond H. Dominick: *Wilhelm Liebknecht and the founding of the German Social Democratic party*. Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1982. 343.
- ¹⁰ Jean Jaurès: *L'Armée nouvelle*. Paris, Imprimerie nationale, 1982 [1895]. 32.
- ¹¹ Kautsky Károly: *A szociális forradalom I. Szociális reform és szociális forradalom*. Ford.: Garai Ernő. Munkáskönyvtár 1. Budapest, Népszava, 1918 [1902]. 86.
- ¹² Vladimir I. Lenin: *International Socialist Congress at Stuttgart*. In *Collected Works*. 13. Moscow, Progress Publishers, 1972 [1907]. 80.
- ¹³ Rosa Luxemburg: *Die neue Armee*. In Rosa Luxemburg: *Gesammelte Werke*. 2. Berlin, Dietz, 1972 [1911]. 525–529. Online: <https://sites.google.com/site/sozialistischeklassiker2punkt0/luxemburg/luxemburg-1911/rosa-luxemburg-die-neue-armee>
- ¹⁴ Leon Trotsky: *The Zimmerwald Manifesto*. 1915. Online: <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1914/war/part3.htm#zimman>
- ¹⁵ Vladimir I. Lenin: *The Second International Socialist Conference at Kienthal*. In *Collected Works*. 41. Moscow, Progress Publishers, 1977 [1916]. 371.
- ¹⁶ Rosa Luxemburg: *The Junius Pamphlet: The Crisis of German Social Democracy*. 1915. Chapter 7. Online: <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1915/junius/>
- ¹⁷ Vladimir I. Lenin: *Socialism and War*. In *Collected Works*. 21. Moscow, Progress Publishers, 1971 [1915]. 299–300.
- ¹⁸ Lenin (1971): i. m. 306.
- ¹⁹ Lenin (1971): i. m. 307.
- ²⁰ Lenin (1971): i. m. 314.
- ²¹ Lenin (1971): i. m. 315. Az 1870-es francia–porosz háború idején Mihail Bakunyn is arra buzdította a munkásokat, hogy a hazafias háborút fordítsák forradalmi háborúba. Lásd: Musto (2014). i. m. 49.
- ²² Lenin (1971): i. m. 316.
- ²³ Peter Kropotkin: *A Letter on the Present War*. *Freedom*, 1914. október. 76–77.
- ²⁴ Errico Malatesta: *Anarchists have forgotten their principles*, 1914. In Vernon Richards (szerk.): *Malatesta: Life & Ideas*. London, Freedom Press, 1993 [1914]. 230.
- ²⁵ Peter Kropotkin et al.: *The Manifesto of the Sixteen*. 1916. Online: <https://www.marxists.org/reference/archive/kropotkin-peter/1916/sixteen.htm>
- ²⁶ Errico Malatesta et al.: *Anti-War Manifesto*. = Malatesta, the Anarchist International and War. In Daniel Guérin (szerk.): *No Gods, No Masters: An Anthology of Anarchism*. Oakland, Ak Press, 1998 [1915]. 388.
- ²⁷ Mao Tse-Tung: *On Protracted War*. Peking, Foreign Languages Press, 1966 [1938]. 15.
- ²⁸ Tse-Tung (1966): i. m. 26–27.
- ²⁹ Tse-Tung (1966): i. m. 53.
- ³⁰ Mao Tse-Tung: *Problems of War and Strategy*. In *Selected Works of Mao-Tse-Tung*. 2. Peking, Foreign Languages Press, 1965 [1938]. 219.

- ³¹ Tse-Tung (1965): i. m. 225.
- ³² Idézi: Albertina Vittoria: *Togliatti e gli intellettuali. La politica culturale dei comunisti italiani (1944–1964)*. Roma, Carocci, 2015. 219.
- ³³ Karl Marx: Marx to Ferdinand Lassalle, 2 June 1860. *MECW*, 41., 2010 [1860]. 154.; Marcello Musto: *Another Marx: Early Manuscripts to the International*. London, Bloomsbury. 2018. 132.
- ³⁴ Vladimir I. Lenin: The Socialist Revolution and the Right of Nations to Self-Determination. In *Collected Works*. 22. Moscow, Progress Publishers, 1964b [1916]. 148.
- ³⁵ Vladimir I. Lenin: Results of the Discussion on Self-Determination. In *Collected Works*. 22. Moscow, Progress Publishers, 1964a [1916]. 329–330.
- ³⁶ Karl Marx: Revelations of the Diplomatic History of the 18th Century. *MECW*, 15., 1986 [1856/57]. 86.
- ³⁷ Karl Marx: Reorganization of the British War Administration. *MECW*, 13., 1980 [1854]. 228.
- ³⁸ Josep Borrell: It is a matter of life and death. So the EU will provide weapons for Ukraine's armed forces. *The Guardian*, 2022 február 27. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/feb/27/eu-will-provide-weapons-for-ukraine-josep-borrell>
- ³⁹ Vladimir I. Lenin: Socialism and War. In *Collected Works*. 21. Moscow, Progress Publishers, 1971 [1915]. 299.

(Fordította: Lyublyanovics Kyrá)